

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37 (09)

Н. В. ПРИЙМАС

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА

Вивчено вплив «Просвіти» на формування світогляду У. Самчука. Досліджено його просвітницьку діяльність, напрямки якої охарактеризовано за життєвими періодами. Звернено увагу на внесок У Самчука у відродження та збереження українського шкільництва, участь у вирішенні питань освіти. Проаналізовано відображення діяльності «Просвіти» в автобіографічних творах У. Самчука. З'ясовано роль У. Самчука у розвитку просвітницького руху в Україні та еміграції.

Ключові слова: «Просвіта», просвітницька робота, освіта, інтелігенція, школа.

Н. В. ПРИЙМАС

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЛАСА САМЧУКА

Изучено влияние «Просвита» на формирование мировоззрения У. Самчука. Исследована его просветительская деятельность, направления которой охарактеризованы в соответствии с жизненными периодами писателя. Обращено внимание на роль У. Самчука в возрождении и сохранении украинской школы, на его участие в решении вопросов образования. Проанализировано отображение деятельности «Просвита» в автобиографических произведениях У. Самчука. Сделаны выводы о роли У. Самчука в развитии просветительского движения в Украине и в эмиграции.

Ключевые слова: «Просвита», просветительская работа, образование, интеллигенция, школа.

N. V. PRYIMAS

ULAS SAMCHUK'S ENLIGHTENMENT ACTIVITY

The influence of «Prosvita» on the formation of U. Samchuk's outlook has been studied. His educational activity, the aspects of which have been characterized according to life periods, has been revealed. Special attention is concentrated on U. Samchuk's contribution to regenerating and preserving the Ukrainian school education, participating in solving educational problems. The matter of reflecting the activity of «Prosvita» in U. Samchuk's autobiographical works has been analyzed. The role of U. Samchuk's participation in the development of education movement in Ukraine and emigration has been revealed.

Key words: «Prosvita», enlightenment work, education, intelligentsia, school.

На сьогоднішньому етапі вирішення проблем освіти пріоритетне значення має поєднання педагогічної спадщини минулого та досягнень сучасної педагогічної науки. Удосконалення системи національної освіти та виховання зумовлює зростання інтересу до дослідження проблем історії національної педагогіки. Особливої уваги вимагає повернення імен культурно-освітніх діячів, які зробили значний внесок у створення і розвиток української школи та педагогіки, але тривалий час були незаслужено забуті. До таких постатей належить видатний громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, письменник Улас Самчук (1905–1987 рр.).

Перші спроби дослідження творів У. Самчука з'явилися у 30-і роки. минулого століття. Його високохудожній доробок постійно перебуває у центрі уваги дослідників української діаспори. Оглядові статті та аналітичні матеріали у післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, В. Державін, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, О. Гарнавський та ін. В Україні тільки на початку 90-х років з'явилися статті учених, які намагалися збагнути естетично-виховний феномен творчості У. Самчука, заглибитися у його художній світ, проаналізувати виховні аспекти літературної спадщини. Першими

самчукознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Жив'юк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський та ін. Захистили кандидатські дисертації з питань творчості письменника С. Бородіца, І. Бурлакова, Г. Горох, В. Кизилова, І. Комінярська, Ю. Мариненко, О. Пастушенко, Н. Плетенчук, О. Пасічник, А. Жив'юк. У 2007 р. І. Руснак захистила докторську дисертацію «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука».

Розгляд проблеми У. Самчук і «Просвіта» дає можливість зрозуміти, який вплив мала ця визначна українська національна інституція на формування поглядів і переконань видатного літератора і громадського діяча.

Мета статті – дослідити основні напрямки просвітницької діяльності У. Самчука, з'ясувати його роль у розвитку просвітницького руху в Україні та еміграції.

Важливою в біографії У. Самчука є його діяльність у «Просвіті» в 20-і роком ХХ ст. Його покоління здійснило своєрідний освітньо-інтелектуальний «прорив», який пройшов через різні соціальні і політичні проблеми, але все ж таки вивів це покоління на новий рубіж.

У 1921–1926 рр. У. Самчук навчався в Кременецькій українській приватній гімназії ім. І. Стешенка. Її історію та діяльність він описав у книзі спогадів «На коні вороному». Переборюючи великопольські впливи, національна стихія початку 20-х років панувала в цьому місті лише в «Просвіті» та українській гімназії. Остання, як відзначив письменник згодом, «активно поповнювала кадри української інтелігенції на Волині» [4, с. 18]. Саме у цій гімназії розпочинається громадсько-політична біографія У. Самчука. В свої поглядах на просвітянство того часу він категорично не поділяв думку тих, хто намагався «зробити з «просвітянства» синонім пласкості і простацтва, свідомо переплутуючи виразні поняття двох різних культурних функцій інтелектуальної творчості талантів і роботи в широких і найширших верствах народної маси, яка... стояла на висоті своїх завдань, була багато краще продумана і побудована як різні цього роду інституції комуністичної, націонал-соціалістичної і фашистської систем» [10, с. 103]. На думку У. Самчука, це були «живі, самотні, народні лябораторії і верстати праці, які протягом короткого часу, проти волі і великого несприяття державних чинників безземельну і занедбану країну піднесли на рівень імпонуючого розвитку народної культури і господарства» [10, с. 103]. У промові на ювілеї 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (1977 р.), говорячи про умови, в яких зароджувалося просвітянство, У. Самчук наголосив, що хоча край належав раніше до «найбайдужіших губерній України щодо свого національно-державного вияву», польські власті помилилися, вважаючи, що «Волинь є для них найкращим матеріалом для чергової денационалізації» [8, с. 20], адже вона не здавала своїх позицій у боротьбі на політичному та культурно-освітньому рівнях.

Кременецька «Просвіта» в 20-і роки ХХ ст. була особливо діяльною і мала значний вплив на учнів гімназії. У. Самчук активно співпрацював з товариством і став його членом 29 серпня 1923 р. В архівних матеріалах Тілявського літературно-меморіального музею У. Самчука зберігається список членів Кременецької «Просвіти» у 1923 р., які живуть у селах; під номером 85 ньому записано «Самчук Влас – Тілявка, Білокр. – 29 VIII 23». Поряд читаємо: «13 – Самчук Влас – 29/VIII, членські внески: 29/VIII – 1000». У. Самчук зазнав впливу чільних діячів товариства, М. Черкавського, С. Жука, голови «Просвіти» Б. Козубського, був з ними у дружніх стосунках. Крім цього, гімназисти спілкувалися з деякими діячами, котрі, хто утікши від більшовиків, після падіння УНР в 1920 р., опинилися в Кременці; серед них були професор В. Біднов, публіцист Р. Бжеський.

У. Самчук брав найактивнішу участь в діяльності «Просвіти»: сприяв заснуванню філій, товариства в селах та створенню аматорських гуртків при них, виступав з рефератами перед селянами. В книзі спогадів «На білому коні» він аналізує свою просвітницьку роботу с. Тілявка, в якому жив з родиною від 1913 р. (нині село Шумського району Тернопільської обл.). З теплотою згадує сестру Василю, котра завжди допомагала його культурницькій роботі в селі, першою з сільських дівчат брала участь в аматорських театральних виставах. У. Самчук говорить, що, пройшовши складний процес становлення «просвітянсько-кооперативного реаліста», він почав новий етап свого життя: «Ми брали приступом кожную хату і кожную душу, усю мою гімназіальну мудрість я намагався перенести на моїх Кирилів, Савок, Корніїв» [10, с. 150].

У серпні 1941 р. У. Самчук відвідував Тилявку і в хаті-читальні, створеній ним у роки юнацтва, виголосив промову, в якій згадав просвітницьку роботу в селі. У спогадах про це він згодом напише: «Пригадується, як нелегко було свого часу намовити перших хлопців, щоб вони, замість горілки, виписали собі першу газету, щоб ходили не лише на вечорниці, але й до читальні, щоб, замість розбивати один одному голови, грали у футбол, робили вистави, будували кооперативу, але це було переможне і коли мої товариші по праці понесли мене сьогодні на руках, це не був випадковий порожній жест чи примха, а вияв тріумфу зробленого нами діла... Скільки непотрібних томів Леніна треба було написати, скільки треба було вимордувати людей, зруйнувати майна, щоб не досягти навіть того, що ми досягли в Тилявці, користуючись лише звичайним «здоровим людським розумом» [10, с.150].

Велику повагу мав У. Самчук до товариства «Просвіта» у Галичині, яке він підносив майже до рівня національної святині, про що виразно свідчать рядки спогадів «На білому коні». Прибувши восени 1926 р. у Львів, юнак насамперед почав розшукувати приміщення «чудової», і «дорогої» «Просвіти», яку «знав, любив і шанував, бо вона несла в наше село справді просвіту» [10, с. 98]. Знайшовши будову, цей «центр» і «душу» товариства, він довго стояв перед нею і не міг надивитися, не наважуючись зайти. Опинившись у приміщенні, У. Самчук зустрівся з «молодим добродієм», якому сказав, що хоче лише побачити «Просвіту», тож той провів його різними поверхами і кімнатами, старанно розказуючи і показуючи все. В подарунок У. Самчук отримав кілька брошур про «Просвіту», які він «шанобливо і довго» зберігав у своїй книгозбірні.

Прикладом у наслідуванні і формуванні свідомості патріота-інтелегента був для У. Самчука голова Львівської «Просвіти» М. Галущинський. У спогадах він пише про нього як про «великого будителя простого народу, ... який приїжджав до... закинутого маленького Крем'янця і там цілими годинами, терпляче, спокійно і переконливо оповідав про те, як треба нести просвіту у село, під селянську стріху, до душі і розуму нашої людини» [10, с. 98]. Такі інституції національно-духовного виховання і розвитку, як «Просвіта», на думку У. Самчука, були «найдоцільнішими, бо органічними, еволюційними засобами всенародного культурного, господарського й політичного розвитку» [10, с. 102]. Про цей час він пише: «Закладались інституції, творились партії, відбувалися з'їзди, робилися сходи, обговорювались справи» [11, с. 280]. Все це призвело до арештів активістів «Просвіти» в Кременці та її закриття в 1936 р.

Просвітницька діяльність У. Самчука періоду першої еміграції (1927–1941 рр.) пов'язана з його навчанням у Празькому університеті, де він спілкувався із закарпатськими українцями-студентами. За ініціативою організації «Союз українських студентів Підкарпатської Русі» було скликано з'їзд молоді, згідно з рішеннями якого просвітницька робота проводилась у тісному переплетенні із політико-державними змаганнями. У зв'язку з цим з середини 30-х років У. Самчук, будучи представником проводу ОУН, часто відвідував Закарпаття, спілкувалися з місцевими вчителями та молоддю в містах і селах.

Товариство «Просвіта» створило мережу читалень в усьому Закарпатті, народний рух поширювався в різних сферах життя, молодь вступала в «Пласт». У. Самчук був одним з ідейних наставників молодіжного руху в країні, проводив пропагандистську роботу з українізації. Так у грудні 1938 р. українське жіноцтво спільно з «Карпатською Січчю» в Севлюті влаштувало вечір, на якому з рефератом про завдання сучасної української літератури виступив У. Самчук. Подібні заходи відбувалися повсюдно. Діяльність письменника була в центрі активності формування національного характеру українського населення Закарпатського краю.

У. Самчук був серед засновників літературно-мистецької громади «Говерла», що об'єднувала українських письменників-патріотів Закарпаття. З проведених цією організацією заходів варто відзначити, зокрема, цикл рефератів культурно-освітнього змісту. Перший виступ, що відбувся в Хусті і згуртував усю місцеву українську інтелігенцію, був реферат У. Самчука «Завдання сучасної української літератури». Велику роль відіграв відділ преси, пропаганди та ідеологічно-політичного виховання «Говерли», який називався «Летюча естрада». Пропагандистська група на чолі з У. Самчуком проводила велику освітню роботу. Її учасники їздили по селах з доповідями, показували інсценізації коротких п'єс патріотичного змісту. Ця праця була насичена глибоким виховним змістом завдяки поширенню державотворчих ідей, які пробуджували національну свідомість. У. Самчук брав участь у

радіомовленні «Січові вісті», державному театрі «Нова сцена», що виріс з аматорського театрального гуртка, членами якого час були переважно народні вчителі.

Велика громадсько-політична і культурно-освітня робота, яку проводив У. Самчук на Закарпатті, буваючи там в 1933–1939 рр., а також його художні твори мали велике значення для українського життя краю.

Особливої уваги заслуговує просвітницька діяльність У. Самчука під час нацистської окупації України в 1941–1944 рр. Він відіграв велику роль у відродженні та діяльності «Просвіти» на Волині в цей період. Організаційно-ідеологічним органом українського життя того часу в країні була газет «Волинь», редакцію якої очолював У. Самчук. У серпні 1941 р. він і С. Скрипник заснували в Рівному видавничий концерн «Волинь», а незабаром, 1 вересня 1941 р. з'явилося в місті перше число газети під однойменною назвою. «Волинь» стала головним і найтиражнішим пресовим органом на території всієї окупованої України. Редакція газети організаційно творила інфраструктуру українських інституцій, серед яких була й «Просвіта». З усіх українських видань, які виходили тоді в Україні, можливо, саме «Волинь» приділяла найбільше уваги справам просвіти.

У спогадах У. Самчука маємо можливість ознайомитися з деякими фактами цієї діяльності, а також з діяльністю Української Ради Довір'я на Волині. Письменник стверджує, що однією з головних справ цієї Ради були шкільні питання, зокрема, впорядкування програм, навчання у школах. Згадує він і добре організовані учительські курси під керівництвом Н. Шулгин-Іщукової. «Пригадую свою промову на тих курсах, – пише У. Самчук, – оптимістичний настрій учительства, планували розпочати навчання в усіх школах, як також відкрити цілий ряд різних курсів... Я закликав учительство розгорнути пропаганду на селі» [10, с. 184]. Цей виступ перед учителями, який відбувався 20 серпня 1941 р., мав великий успіх і тому У. Самчук дістав запрошення на ще одну промову на 23 серпня. Головна ідея його виступів полягала у тому, що «наш народ культурно і господарсько може дуже швидко відродитися і догнати в цьому відношенні народи Заходу...» [10, с. 186]. На думку У. Самчука, серед перших, кого потребував край у той час, аби вийти з руїн, були вчителі тож саме їм призначалися його слова.

Успіхи діяльності, яку розгорнули газета «Волинь» та Українська Рада Довір'я у вересні 1941 р., були вражаючі. В звіті жіночої служби були Ради дані про відновлення дитячих садків у селах, влаштування курсів навчання української мови, літератури, історії. Своєю діяльністю могла похвалитися «Просвіта», шкільні уряди. Про наповнені працею будні У. Самчук пише: «Всі дні і неділі абсолютно заповнені. У неділю, п'ятого жовтня, їду до Дерманя на відкриття там гімназії, наступної неділі до Дубна на відкриття «Просвіти». І так день-щодень» [10, с. 231].

У спогадах письменника читаємо про те, що не було проблем, до яких редакція «Волині» не мала б відношення. Так вирішувалось багато питань, що стосувалися міського відділу освіти Рівного. Представники різних верств населення зверталися до У. Самчука особисто з проханням допомогти у тій чи іншій справі, серед яких були і справи шкільництва. У його редакційному кабінеті постійно відбувалися наради й засідання з найрізноманітніших питань, ву т. ч. освітніх. В лютому 1942 р. у Рівне прибула делегація з Острога на чолі з колишнім вчителем математики У. Самчука з часів навчання у школі в Дермані А. Павлюком, котрий тоді був директором Острозької учительської семінарії, яку рейхскомісаріат погрожував закрити. У. Самчук разом з делегацією, що звернулася до нього за допомогою, прибув у рейхскомісаріат для вирішення проблеми. Однак заступник керівника політичного відділу рейх комісаріату відповів: «Яка там семінарія і які там учителі? Це війна... Ніяких учителів нам не потрібно. Вистачить, коли ваші діти вмітимуть читати й писати, а це можна зробити й без вчителів. Ні, ні!» [11, с. 142]. Цей випадок переконливо показує сутність політики антипатріотичного нацистського режиму щодо освіти українців: «Ніяких вищих, ані середніх навчань не полагалося... А найнижчі поставили так, що «грамотні» знали тільки букви і цифри без ніякого змісту», писав пізніше У. Самчук про урядування німецьких окупантів в Україні [11, с. 97].

30 листопада 1941 р. на першій сторінці газети «Волинь» з'явилося повідомлення «Закриття шкіл на Волині». Негайною реакцією газети були дві передовиці У. Самчука «Наше село» і «Наша школа». У першій з них говорилося: «Необхідно і то негайно приступити до відновлення й урохомлення господарсько-культурної чинності села... І ще одно: вчитись, вчитись і ще раз вчитись. У школі, вдома, на вулиці, на кожному кроці. Само життя – велика

школа. Розумна людина повинна використати все, що може її удосконалити. Ось тепер у нас на деякий час припинена діяльність шкіл. Цивільна влада дала це розпорядження з уваги на брак палива, як також з гігієнічних оглядів. Але це не значить, що сільська дітвора має в той час гасати по вулицях та стріляти бомки. На таке немає часу. Батьки мусять подбати, щоб навчання дітей не перервалося. Треба вчитися самотужки, вдома, збиратися малими гуртами, брати когось, хто може вчити і так вчитись. Це є перша і остання заповідь – вчитись!...» [11, с. 98]. Стаття була виразно протестаційною, а тому окупаційні власті зажадали від У. Самчука пояснень. Той намагався довести, що «таке розпорядження дуже не виправдане політично» [11, с. 99], бо хоча проблеми є, але не такі, щоб через них закривали школи. В результаті «Волинь» 4 грудня 1941 р. опублікувала наступну передовицю У. Самчука з «в'ясненням», підписану П. Б. У ній були такі слова: «Тому розпорядження влади має поважний сенс... Але не менш поважний сенс має також затурбування нашого населення з приводу припинення шкільного навчання... Те затурбовання яскраво свідчить про свідомість народних мас та їх гін до освіти. Наші народні маси усвідомлюють собі цілком справу, що у наш час без освіти, без знань, без відповідного виховання у школі людина не може бути повновартісною... Маємо бути рішуче переконані, що наші школи будуть урухомлені...» [12, с. 1]. Висловлюючи свою думку стосовно цієї статті, У. Самчук зазначав пізніше, що це був «ще раз виклик».

На сторінках газети «Волинь» постійно друкувалися нормативні документи, які регламентували діяльність «Просвіти», висвітлювалася її організаційний розвиток та культурно-освітня праця за допомогою матеріалів, зібраних по всьому краю. Українське громадянство та інституції постійно жертвували кошти на народні цілі, зокрема на «Правду». Одна з пожертв, зібраних редакцією «Волині» у квітні 1942 р., становила 3896 крб. [3, арк. 7]. У. Самчук всіляко сприяв налагодженню зв'язків між «Просвітою» та іншими громадськими організаціями. Найбільше він опікувався Дубенською філією товариства, на відкритті якої 12 жовтня 1941 р. виступав. Газета «Волинь» опублікувала 29 січня 1942 р. повідомлення, в якому зазначалося: «З дозволу п. гебітскомісара, перервана зарядженням польської організації, праця окружної «Просвіти» в Рівному відновлюється». Наступні рядки містили відомості про діяльність товариства, автором яких був голова окружної «Просвіти» Н. Кибалюк. Вказувалося ж, що до ради «Просвіти» запрошені чільні громадяни й представники українських установ та організацій: під другим номером у списку подано: п. Улас Самчук – головний редактор «Волині».

Передові статті редактора публікувала «Волинь» в час поширення серед частини українського громадянства думки про консерватизм «Просвіти», яка нібито «віджила свій вік». 15 лютого 1942 р. на сторінках газети У. Самчук переконливо доводив, що «Просвіта» повинна виховувати «новий тип українця», а кожен українець має вважати за велику честь бути її членом. У романі «На коні вороному він розповідає про культурницьку роботу, яка проводилася у Рівному та інших містах і селах, наголошуючи на ролі в цьому «Просвіти». 14 березня 1943 р. в Рівному завдяки старанням окружної «Просвіти» відбулася академія пам'яті Т. Г. Шевченка, на якій Н. Кибалюк та У. Самчук виступили з промовами.

Справами освіти У. Самчук займався і під час другої еміграції. Зокрема, в січні 1945 р. він очолив культурно-освітній відділ Українського національного об'єднання у Берліні (Німеччина). В своєму щоденнику 28 липня 1945 р. У. Самчук записав: «Ходив по таборах шукати людей для організації шкільної справи. Надходить осінь і треба вчитись. Шукав учителів...» [13, с. 207].

Аналізуючи співробітництво У. Самчука з «Просвітою», можемо сказати, що він, будучи справжнім українським інтелектуалом, виплеканим на ідеях цього товариства, у важкі часи впевнено і сміливо стояв на його захисті, всіма силами сприяв його розвитку.

Активна просвітницька діяльність У. Самчука відображена в його автобіографічних творах. У романах «Волинь» та «Юність Василя Шеремети» письменник значне місце відводить висвітленню діяльності «Просвіти».

У «Волині» по-особливому розкривається значення і суть цієї інституції. Спочатку ми разом з головним героєм Володьком Довбенком, що є прототипом автора, спостерігаємо за діяльністю товариства і тим, як ця діяльність сприймається населенням. Уперше з діяльністю «Просвіти» Володько знайомиться у Дерманській вчительській семінарії. Він повідомляє дядькові Єлисеєві, який відстоює думку про необхідність поширення книг між людей, що «у семінарії «Просвіту» роблять. Хуру книжок привезли» [6, с. 267]. Перебуваючи в Острозі,

Володько робить свій перший внесок – кидає до скриньки молодої панночки 5 крб. і на отриманій карточці читає напис: «На Просвіту. Чудесно. Він, значить дав щось також на Просвіту» [6, с. 294]. Важливо відзначити, що у 20–30-і роки ХХ ст. у Дермані (нині село Здолбунівського району Рівненської обл. працювали «Просвіта», «Просвітянська хата», гурток сільської молоді (нараховував 13 осіб, керівник Захар Довбенко), гурток сільських господинь (нараховував 21 особу, керівник Христина Довбенко), танцювальний гурток, хор, драматичний гурток та інші гуртки, товариства й організації. Реальне прізвище – Довбенко – У. Самчук дав головному героєві «Волині».

У третьому томі «Волині» постерігаємо за просвітницькою діяльністю Володьки. Спершу він із захопленням організовує постановку вистави в Тилявці. Розподіляючи кошти від успішної прем'єри, міркує: «Стане на залю, на всі видатки, і зістанеться для Просвіти. Ах, як буде чудово, коли на другий тиждень Володько з'явиться в Крем'янці й передасть Просвіті стільки грошей» [7, с. 50]. Згодом Володько повідомляє своїм товаришам рішення про необхідність відкриття читальню і прикладає чимало зусиль для втілення своєї нової ідеї. Йому допомагають хлопці, які погоджуються з тим, що читальня вкрай необхідна молоді. Про тодішній стан села можемо судити з підтексту наступних слів: «У глибокій темноті грузли хати, і тільки десь-не-десь проривалось кволе світло з вікна» [7, с. 69].

Голова управи сільської кооперативи, усвідомлюючи справжній сенс речей, говорить Володькові про село: «Головне, що воно дуже глибоко вросло у землю... А треба б трохи і неба...» [7, с. 278]. Потроху це небо починає відкривати для рідної Тилявки молодий Довбенко, заручаючись підтримкою товаришів. Хлопці знаходять місце для читальні в комірці одного селянина, де є навіть портрет Т. Шевченка та І. Франка, а Володько бере на себе забезпечення її книгами. Про зміни, що відбувалися в селі, автор пише: «В ці дні поволі, але певно росла Тилявка... Кільчилась і витикала паросток читальня» [7, с. 116]. Прагнення Довбенка цінили і схвалювали його товариші, один з них говорить: «Село наше темне, темне... Як ніч, як дерева... Тут праці треба. Тут треба страшної праці», щоб звільнити від «бруду, розпусти, брехні, піяцтва» [7, с. 126]. Для цього потрібен той, хто б цього не боявся. Ним і був Володько і саме це намагається пояснити йому один з його товаришів: «... Не злякаєшся, пізнаєш нас і видержиш – ми врятовані. Нам треба тільки початку. Нас тільки рухнути треба...» [7, с. 126]. Цей рух молодий Довбенко вже розпочав, перші сходи його діяльності проросли і розвивались далі.

Передаючи власне ставлення до просвітницької роботи свого героя, У. Самчук наголошує, що «найбільшою нагородою для Володька був день відкриття його читальні. Простора, світла кімната набита молодими, веселими людьми... Це вже не ті люди, що їх недавно бачив Володько. Це зовсім інші», які слухають його – «інструктора культурно-освітнього відділу тилявецької кооперативи. Це зовсім інші парубки. В очах їх рівна, яскрава думка» [7, с. 177]. Поступово настає просвітлення, молодь входить в той ритм життя, якого вимагає від неї її буття у тому просторі і в той час. Описуючи молодіжні розваги в селі, автор у підтексті слів «Ясне чисте небо вкривалось зорями. На землю впала чиста, прозора роса» [7, с. 336] передає той стан, у який перейшло село, скинувши віковий сон; настав ранок нового життя. Роса у цьому випадку є символом чистоти і пробудження, початку нового, того, що розпочалось завдяки просвітницькій діяльності молодого юнака.

Наступним кроком Володьки Довбенка стає будівництво нового кооперативного будинку. «... Всім хотілося зробити це чудо за одну ніч, це стало вимогою, щоденною потребою, обов'язком». За два місяці будинок готовий, «тішить око тилявчан, наповняє гордістю кожного, хто не гляне» [7, с. 349], навіть з інших сіл приходили подивитися «на таку несподівану дивовижу. В цей час у селі відбулися помітні зміни, «зникли зайві витівки парубків», в ньому готувалися до небувалого свята – освячення кооперативного будинку. Всі, у т. ч. в навколишніх селах, знали, що «це має бути велика урочистість, це приклад, це історія», «ціла околиця, небо і земля, і навіть далекі ясні зорі, готуються взяти у цьому участь» [7, с. 349].

Приділяючи цій події особливу увагу, автор наголошує на її важливості і місці у просвітницькому русі, що зароджувався на той час у волинських селах: «Це було не саме посвячення будинку на площі села Тилявки. Це було щось більше й краще... Це по своєму воскресало й зводилось село...». З навколишніх сіл сходились люди, бо «скрізь на кожному кроці чути було про Тилявку» [7, с. 358]. Посвячення цього будинку є своєрідним символом дієвості просвітницького руху, значущості його наслідків, важливості результатів: «Село

встало, село йде, село рушило, мов велика повінь якоїсь загаченої ріки, що раптово прорвала свою перепону» [7, с. 359]. Цей, мовби летаргічний, сон села, яке спало віковим сном, вдалося розрушити з допомогою діяльності молодого юнака, котрий втілював ідеї «Просвіти».

Якщо в першому томі роману, за словами А. В. Ляшко-Бойцун, показано «село перед Першою світовою війною: бідне, неосвічене, спокійне, відстале» [2, с. 27], село, яке спало віковим сном, то далі ми бачимо, що внаслідок просвітницької діяльності молоді настало його пробудження. Змальовуючи це, У. Самчук утверджує думку, що інтелігенція повинна вести за собою інших і не остання роль у цьому належить освіті. Аналізуючи «Волинь», А. В. Ляшко-Бойцун пише: «Володько здобуває освіту, організовує читальню, кооперативу і скоро підносить і добробут, і освіту свого села...» [1, с. 115]. Розглядаючи це питання, С. Пінчук зауважує: «Ввійшовши в культурницьке коло інтелігентської молоді..., Володько підліток і юнак бере участь в організації самодіяльних вистав, відкритті кооперативної крамниці. Так з сільського хлопця, формується інтелігент з селян у першому поколінні. Навчання в Крем'янецькій гімназії остаточно повернуло життєву долю Володьки в нове русло. Він зрозумів, що надалі належатиме не тільки своєму селу» [5, с. 23].

У романі «Волинь» У. Самчук показав, які зрушення на селі відбувалися під впливом «Просвіти». Разом з цим бачимо надії, що поклало українське громадянство на товариство у своєму житті. За допомогою іншого героя – Василя Шеремети, котрий є прототипом автора в романі «Юність Василя Шеремети», письменник показує просвітницьку діяльність молоді в Кременці. Належачи до «передової ідейної гімназіальної молоді» [14, с. 100], Шеремета входить до театрального і літературного гуртків, бере участь у сходах, читаннях, Шевченківському святі, є серед перших видавців рукописного журналу, який організовує разом зі своїми однодумцями. Гімназист Шеремета, будучи членом «Просвіти», живе її турботами, проблемами, виступає на засіданнях. Він усвідомлює значимість товариства і навіть у мріях про майбутнє не оминає його своєю увагою. Сидячи на камені козацьких могил, він своїми фантазіями переноситься у майбутнє, коли через роки повернеться на рідну землю і здійснить багато справ, зокрема, збудує «також будинок Просвіти. Великий з залами і кабінетами та бібліотекою» [15, с. 138].

Порушуючи проблему української інтелігенції того часу, значення і роль її діяльності, У. Самчук звертається до цього питання і в інших творах. У романі «Гори говорять!» одна з головних героїнь Кіті, розповідаючи матері про Дмитра Цокана (головного героя твору), є: «Він аристократ від природи, він культурніший від інших» [9, с.144]. Саме такі люди, як Дмитро, ведуть за собою інших, піднімають освіту серед простого народу, пробуджують національну свідомість, беруть участь у культурно-просвітницькій діяльності. Усвідомлює це і Василь Шеремета, тому говорить: «...Треба інтелігенції!.. Аристократії!..» [15, с. 34].

Висвітлюючи у своїх творах просвітницький рух на Волині у 20-і роки, У. Самчук відзначає психологічну та духовну атмосферу, в якій діяла «Просвіта», розкриває психологію тих, хто поширював цей рух, та населення, яке його сприймало. Герой письменника не лише виконавець, а й теоретик власних поглядів стосовно просвітництва, її духу. Він висловлює власні думки у дискусіях, намагається довести свою правоту: «Не в назві й не в «просвітництві» суть. Суть у змісті. А зміст вкладає той, хто працює. Можна плекати широкі штани, гопака, а можна й інші речі. Я принаймні маю на увазі далеко ширші наміри, ніж гопак і штани. Хочу сказати вам одверто, що й гопак, і штани, і все інше, що має цей народ, все це складники його культури. По моєму смішно цуратися того, що мали наші діди. Мусимо тільки всьому надати інший, новий зміст, і це все» [7, с. 173].

Просвітницьку діяльність У. Самчука не можна відмежовувати від його творчості, оскільки остання для просвітництва є вагомим. Важливо, що невичерпна літературна спадщина письменника переконає високою актуальністю в наш час, зберігає важливі виховні аспекти.

Отже, просвітницька діяльність У. Самчука, його внесок у відродження та збереження української духовності займають вагомим місце в історії національної школи та педагогіки. Вивчення життя і творчості письменника, педагогічного потенціалу його літературного надбання має стати важливою складовою сучасного навчально-виховного процесу у вітчизняній системі освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець / А. Власенко-Бойцун // Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження. – Бісмарк-Грилі, 1977. – С. 113–126.
2. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи, і мемуари Уласа Самчука / А. Власенко-Бойцун // Есеї і рецензії. – Мiami: Coral Springs, 1983. – С. 26–43.
3. Дані про збір пожертвувань для надання матеріальної допомоги «Просвіті» (квітень, 1942 р.). // Державний архів Рівненської області. – Фонд 69, оп. 1, спр. 8, арк. 5–10.
4. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія / А. Жив'юк. – Рівне: Ліста-М, 2004. – 184 с.
5. Пінчук С. Улас Самчук – найвидатніший український прозаїк ХХ століття / С. Пінчук // Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст.: матеріали урочистої академії, присвяченої творчості митця. – Тернопіль ; Кременець, 1994. – С. 19–33.
6. Самчук У. Волинь: трилогія. Ч. 2: Війна і революція / У. Самчук. – 3-є вид. – Торонто: Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1965–1969. – 398 с.
7. Самчук У. Волинь: трилогія. Ч. 3: Батько і син / У. Самчук. – 3-є вид. – Торонто: Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1969. – 396 с.
8. Самчук У. Волинь незабутня: слово до ювілею 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (25.05.1977) / У. Самчук // Літопис Волині. – 1977–1978. – Ч. 12. – С. 15–25.
9. Самчук У. Гори говорять! / У. Самчук. – Вінніпег; Манітоба: Накладом Нового Шляху, 1944. – 194 с.
10. Самчук У. На білому коні: спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1972. – 250 с.
11. Самчук У. На коні вороному: спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1975. – 360 с.
12. Самчук У. Наша школа / У. Самчук // Волинь. – 1941. – 4 грудня. – Ч. 21. – С. 1.
13. Самчук У. П'ять по дванадцятій: записки на бігу / У. Самчук. – Буенос-Айрес: Вид-во Миколи Денисюка, 1954. – 230 с.
14. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Ч. 1 / У. Самчук. – Мюнхен: Прометей, 1946. – 156 с.
15. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Ч. 2 / У. Самчук. – Мюнхен: Прометей, 1947. – 166 с.